

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ**ԼԱՌԻՐԱ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒՄՆԵՐ
ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԷՋ, ԵՐԵՒԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՀՐԱՏ, 2021, ԷՋ 528**

Գրականագիտական հետազոտությունները հայ նոր գրականության տարբեր շրջաններին նուիրուած մեծ ու առանցքային նշանակութիւն ունեն, որովհետեւ, այսպէս ասած, ժամանակի գրական հերոսին ձեւաւորում են գրողն ու գրականագէտը: Սրան զուգահեռ, պէտք է նշենք, որ գիտական լուրջ եւ խորը ուսումնասիրութիւններն ունեն հարցադրումների շրջանակը ընդլայնելու կարողութիւն, գրական բովանդակային խնդիրներին անդրադառնալու առանձնայատկութիւն, կառուցուածքային խնդիրների համակարգման ուսումնասիրմանն ուղղուած նպատակամիտում:

Գրականագիտական նիւթի փաստատեսական առատութեամբ է բնորոշւում գրականագէտ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, փրոֆեսոր Լաուրա Մուրատեանի «Գրականագիտական դիտումներ ժամանակի մէջ» ուսումնասիրութիւնների եւ յօդւածների ժողովածուն: Գիրքն ինքնատիպ գրականագիտական շտեմարան է, որում տեղ գտած ուսումնասիրութիւնները մասնագիտական որակների բարձրացման առումով կարող են մեծ ներգործութիւն ունենալ գրականութիւն ուսումնասիրողների եւ ընդհանրապէս ընթերցողների համար: Պատահական չէ, որ Լաուրա Մուրատեան անհատն ու գրականագէտը գիտական սոյն ուսումնասիրութիւններում հանդէս են գալիս մեկ ամբողջութեամբ, որովհետեւ գրականագիտութիւնը պահանջում է փրոֆեսիոնալ աշխատանք՝ նուիրուած մարդու կողմից:

Գրական գործընթացները ժամանակագրական առումով համակարգած ու ներկայացրած գրականագէտն իր ուսումնասիրուող տեսադաշտն է ներկայացնում՝ հիմնովին քննելով գրական գործերը, դրանց մէջ առկայ լիցքերն ու դրուագները, կառուցուածքաբովանդակային պատկերները:

Վրթանէս Փափազեան, Արփիար Արփիարեան, Ռափայէլ Պատկանեան, Արտաշէս Յարութիւնեան, Արսէն Տէրտէրեան, Սրբուհի Տիւսաբ, այս եւ այլ հեղինակների ստեղծագործութիւնների ուսումնասիրութիւններն է Լաուրա Մուրատեանը ներկայացրել: Հեղինակներ, որոնց գրական գործերը յաճախ գրքասէրների ընթերցացանկից դուրս են մնում, եւ դրանց իսկական արժէքն ու հիմնաւորուած գնահատականը բացայայտւում են այս հատընտիրում:

Գրքի խմբագիրը՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, փրոֆեսոր Ազատ Եղիազարեանը, գրում է. «Ծաւալուն ուսումնասիրութիւն է՝ նուիրուած Վրթանէս Փափազեանի կեանքին ու ստեղծագործութեանը՝ գրողի, որը վերջին տասնամեակներում դուրս է մնացել հայ գրականագէտների հետաքրքրութիւններից»¹: Այս տողերից պէտք է հասկանալ, որ Լաուրա Մուրատեանն ուսումնասիրութեան նիւթ է դարձրել այն մոռացուող գրական անձանց ու նրանց ստեղծած գրական աշխատանքները, որոնք, գնալով, մոռանում են եւ հասարակութեան լայն շրջանակները, եւ մասնագիտական

¹ Լ. Մուրատեան, Գրականագիտական դիտումներ ժամանակի մէջ, Երեւան, 2021, էջ 45:

շրջանակը:

Իսկ ըստ Հաուրա Մուրատեանի, գրականագիտական նման լայնամասշտապ ուսումնասիրությունների «Միտումը մէկն է՝ գրապատման ընթացքի հոլովոյթում բացայայտել ազգային գեղարվեստական մտածողութեան զարգացման ստեղծագործական ինքնատիպ դրսևորումները, որոնց լուսաբանումը կարեւորում է նաեւ արդի գրականագիտութեան յարաշարժ համապատկերում»²:

Գրքի առաջին բաժնում ներկայացուած են ուսումնասիրություններ: Գրականագէտը ծաւալուն ուսումնասիրութիւն եւ անդրադարձ է կատարել արձակագիր, քննադատ, թարգմանիչ, գրականութեան պատմաբան, հրապարակագիր, ազգագրագէտ Վրթանէս Փափազեանի ծաւալած գրական գործունէութեանը՝ առանցքային շեշտադրումներով եւ պատմագրական ոճով:

Վրթանէս Փափազեանին նուիրուած ինքնատիպ ուսումնասիրութեան մէջ նորից ենք համոզուում, որ մարդկային ուժը գէնք է, որովհետեւ, ինչպէս գրականագէտն է հաղորդում՝ Վրթանէս Փափազեանը տառապալի կեանք է ապրել եւ մինչեւ վերջին օրերն արհամարհել է բարոյաֆիզիքական բազում զրկանքներ, ապրել է իր ժողովրդի, գրական-մշակութային հոգսերով:

Ուսումնասիրութեան մէջ ծաւալուն անդրադարձ է կատարում Փափազեանի ստեղծագործութեանն ու գրական լեզուին: Այստեղ կարելի է առանձնացնել մի կարեւոր հատուած, որը գրականագէտը լաւագոյնս ներկայացրել է՝ թատերագիտութիւնը որպէս Փափազեանի ստեղծագործական հետաքրքրութիւնների իրացում:

«Արդի թատրոնի ուղիների մասին գրողի պատկերացումները ելնում էին ազգային իրականութեան խնդիրներից՝ որպէս օրինակելի նմոյշներ ունենալով եւրոպական եւ ռուսական թատրոնի ձեռքբերումները»³, - գրում է Լ. Մուրատեանը:

Գրող, հրապարակախօս, գրականութեան պատմաբան եւ քննադատ Արփիար Արփիարեանի կենսագրութիւնն ու ստեղծագործութիւնը հանգամանօրէն է ներկայացուած ուսումնասիրութեան մէջ, որը, կարելի է ասել գրականութեան պատմութիւն է, գրականութիւն ստեղծողի ու մշակողի աներեր կերպար: Սոյն ուսումնասիրութիւնը փաստաշատ է, իր մէջ կարեւոր ճանաչողականացական շերտեր է պարունակում:

«Հանդէս գալով իր տառապած ժողովրդի անունից՝ հրապարակախօսը բազմիցս ընդգծում է այն միտքը, որ հայութիւնը քաղաքակիրթ աշխարհից գուրթ եւ խղճահարութիւն չի հայցում, այլ իր արժանապատիւ գոյութեան պայքարում սպասում է այն աջակցութեանը, որ պէտք է մեկընդմիշտ հաստատի նրա իրաւունքները»⁴, - կարդում ենք ուսումնասիրութեան մէջ:

Գրականագէտը բազմաթիւ եզրերով քննել է Արփիարեանի գրական, քննադատական, հրապարակախօսական գործունէութիւնը: 80-ականների գրական շարժմանն անդրադառնալով՝ Լ. Մուրատեանը նշում է, որ Արփիարեանի աւանդը նշանակալից էր եւ՛ ռեալիզմի տեսութեան, եւ՛ գեղարվեստական մարմնաւորման գործում:

Ուսումնասիրութեան մէջ Արփիարեանը դիտարկում է նաեւ որպէս քննադատ՝ իր մօտեցումներով եւ դիրքով: Նրա դիտարկումները, գրականագէտի համոզմամբ, գալիս

² Նոյն տեղում, էջ 5:

³ Նոյն տեղում, էջ 45:

⁴ Նոյն տեղում, էջ 97:

են լրացնելու ռեալիզմի գեղագիտության առանձնապատկությունների ամբողջական նկարագիրը:

«Հայ ժողովրդի երկու հատուկություններին փոխադարձ ճանաչման մղող հետեւողական գործիչը գրական-մշակութային կապերի ամրապնդմամբ ձգտում էր ազգային համերաշխության ոգու ձեւաւորման, առանց որի անհնարին էր սոցիալական ու քաղաքական որոշակի նպատակադրման ծրագրերի իրականացումը: Ահա թէ ինչու Արփիարեանի քննադատական գործունեության այս կարեւոր ոլորտը յատկանշում է գաղափարախօսական ուղենշային բովանդակութեամբ, որի առանցքային իմաստն ուղղում էր հայ ժողովրդի միասնության հեռանկարային իտէալի կենսագործմանը»⁵, գրում է Լ. Մուրատեանը՝ աւելացնելով, որ համազգային գրականության ծրագրային առաջադրույթներն այնպիսի լայն գործառութեամբ ու հետեւողական շահախնդրութեամբ ոչ ոք չի իրականացրել, ինչպէս Արփիար Արփիարեանը:

Արդէն խօսելով հայ առաջին վիպագրուհու՝ Սրբուհի Տիւսաբի մասին, գրականագէտը նշում է, որ հեղինակի գրական առաջին նախափորձերը եղել են բանասեղծութիւններ՝ Ուսուցչի՝ Պէշիկթաշլեանի աներկբայ ազդեցութեան նշաններով: Ուսումնասիրութեան մէջ վերլուծում ու քննարկում է Տիւսաբի գրական հերոսը, ժամանակաշրջանը, խոհական շարժառիթներն ու գրական առնչութիւնները ստեղծագործական ընդհանուր համապատկերում: Գրականութեամբ հարուստ կենսագրութիւնը՝ կեանքի բազմադէմ տիրույթներում հետաքրքիր տեսանկիւնից է ներկայացուած, առաւել եւս, երբ շեշտադրում է պատումի եւ գաղափարների նոր շերտերի բացայայտմամբ հեղինակի վեպերը ներկայացնում են ժանրի զարգացման էական յատկանիշները:

«Վիպական կառուցում ներդաշնակօրէն տեղադրուել են ազգային իրականութեան եւ հասարակահայեցութեան այնպիսի աննախագէյալ դրսեւորումներ, ինչպիսիք են՝ քաղաքային կենցաղը, նոր սերնդի ներկայացուցիչ կերպարները, խոհական լիցքը՝ կնոջ իրաւահաւասարութեան եւ ազատութեան շեշտուած բովանդակութեամբ, զգացմունքների եւ բանականութեան բախումը, սիրոյ եւ պարտականութեան բարոյական ըմբռնումները, որ գալիս էին ներկայացնելու մարդ-անհատին իր բարդ եւ ոչ միանշանակ երեւոյթով: Սրանով էլ պայմանաւորուած է Տիւսաբի վէպերի գրական արժէքը հայ վիպագրութեան պատմութեան ուղեծրում»⁶, այսպէս է գրականագէտն ամփոփում ուսումնասիրութիւնը՝ յենուելով հեղինակի բերած գրական կերպարների ու թեմաների ամբողջականութեան վրայ:

Հայոց նոր գրականութեան նշանաւոր գրողներից Ռաֆայէլ Պատկանեանին նուիրւած ուսումնասիրութեան մէջ Լ. Մուրատեանը նշում է, որ «Պատկանեանի արձակի վիպագրական մասը նոր երեւոյթ էր հայ վէպի պատմութեան մէջ, որտեղ յատկանշում էր ժանրի զարգացման նոր որակը»⁷: Ուսումնասիրութեան մէջ առանձնացուած են Պատկանեանի ստեղծագործութիւնների նպատակները, որոնք էլ առանցք են դարձել կարեւոր եզրայնագումների ու առարկայական կողմի բացայայտման: Գրականագէտը նշում է, որ Պատկանեանն իր վէպերում կիրառում է նկարագրական, եւ ինքնապատումի, եւ ականատեսի պատմութեան արտայայտչամիջոցները: «Իւրաքանչիւր դէպքում գրողը ձգտում է իրական համոզութեան, հաւաստի կեանքի ցուցադրման, որտեղ հաս-

⁵ Նոյն տեղում, էջ 157:

⁶ Նոյն տեղում, էջ 186:

⁷ Նոյն տեղում, էջ 187:

տատուելու էին նրա գաղափարական իտեալն ու բարոյախօսությունը»⁸:

Այստեղ խորը ուսումնասիրման են ենթարկուած Պատկանեանի՝ մեզ յայտնի եւ նաեւ ստուերում մնացած գրական գործեր, որոնք մէկ գծի վրայ են պահում աշխարհի ու կեանքի երեւոյթները, մտածողութեան տարատեսակ առանցքային դրոյթներ են պարունակում: Գրականագէտը Ռափայէլ Պատկանեանին դիտել է մտածողական բարդոյթների ողջ խորութեան մէջ:

Լ. Մուրատեանը ներկայացրել է նաեւ գրող ու քննադատ Արտաշէս Յարութիւնեանի կեանքն ու գործունէութիւնը գրական շառաւիղներում: Խօսելով գրականութեան պահանջի մասին, հեղինակը նշում է. «Ազգային բնաւորութեան ինքնատիպ դրոշմը կրող գրականութեան պահանջը Յարութիւնեանի մտահայեցութեամբ ձեռք է բերում նոր իմաստ ու բովանդակութիւն»⁹:

Գրականագէտը ծաւալուն անդրադարձ է կատարել Յարութիւնեանի քննադատական մտածողութեանն ու յստակ, փաստարկուած օրինակներով հարստացրել ուսումնասիրութիւնը՝ այն դարձնելով արժէքաւոր եւ օգտակար՝ որպէս գրական-քննադատական անցուդարձերի յարութիւնեանական ինքնատիպ ամբողջացում:

Ինչպէս Լ. Մուրատեանն է նշում՝ Արտաշէս Յարութիւնեանի քննադատական ժառանգութեան մէջ բացառիկ տեղ են գրաւում գրական դիմանկարները, որոնք գերազանցապէս նուիրուած են ժամանակի գրական շարժման ականաւոր դէմքերին: Գրականագիտութեան մէջ նաեւ կարեւոր ներդրում է Լաւրա Մուրատեանի ուսումնասիրման նիւթ դարձած 20-րդ դարասկզբի հայ քննադատ եւ գրականագէտ Արսէն Տէրտէրեանի անցած ուղին ու կատարած աշխատանքը: Նշում են Արսէն Տէրտէրեանի հայ դասականներին նուիրուած բազմաթիւ ուսումնասիրութիւնները, որոնք պարբերաբար տպագրուել են մամուլում: Շատ կարեւոր շեշտադրում է անում գրականագէտը, գրելով, որ Տէրտէրեանը հակադրում էր քննադատութեան աւանդական ուղղութիւններին եւ առաջադրում էր գրական երկի գնահատութեան նոր չափանիշներ եւ վերլուծութեան նոր եղանակներ:

«Գեղարուեստական քննադատութեան սկզբունքները լոկ ձեւի որոնումներ չէին Տէրտէրեանի համար: Նրա մօտեցմանը բնորոշ էր հոգեբանական քննութիւնը, որը գրական երկի «ներքին բովանդակութեան» մեկնութեան ընթացքում էական դեր է յատկացնում գեղարուեստական ձեւի հոգեբանութեանը, իսկ սա էլ իր հերթին՝ «գրականութեան փիլիսոփայութեան» ըմբռնմանը»¹⁰, - նշում է Լ. Մուրատեանը:

Փաստերով յագեցած է «Հայ քննադատական միտքը պարբերական մամուլի էջերում» (1794-1920 թթ.) ուսումնասիրութիւնը, որտեղ գրականագէտն ի ցոյց է դրել այն կարեւոր նիւթերը, որոնք գրականագիտութեան զարգացման համար առանցքային նշանակութիւն ունեն:

Կարեւորելով մատենագիտական հրատարակութիւնների երեւոյթը՝ Լ. Մուրատեանն առանձին անդրադարձ է կատարել այն պարբերականներին, որոնք կարողացել են կարճ ժամանակահատուածում շօշափելի շրջանակին գրաւել եւ իրենց շուրջը հաւաքել: Եւ ինչպէս նշում է գրքում՝ հէնց նոր պարբերականների հրատարակութիւնը նպաստեց, որ գրաքննադատութիւնը յատկանշուի իր տարբեր ուղղութիւններով, գրա-

⁸ Նոյն տեղում, էջ 189:

⁹ Նոյն տեղում, էջ 220:

¹⁰ Նոյն տեղում, էջ 187:

կան քաղաքականության որոշակի անդրադարձներով:

Իսկ արդեն «Մուրճ» ամսագրի քննադատության մասին գրականագետն առանձին ուսումնասիրություն է նուիրել՝ նշելով էական առանձնայատկությունները: «Գրական փոխազդեցության մէջ որոնելով ինքնուրոյն ազգային գրականության զարգացման ուղիներից մէկը՝ «Մուրճի» քննադատներն առանձնայատուկ հետաքրքրություն են ցուցաբերում դէպի թարգմանությունն ու նրա տեսութեան հարցերը: Առաջնահերթ խնդիր է դիտում ոչ միայն թարգմանուող գրքերի ընտրությունը, այլեւ թարգմանության որակի հարցը»¹¹, - ընդգծում է ուսումնասիրողը:

Այս ուսումնասիրության միջոցով հաղորդակից ենք լինում երկարամեայ «Մուրճ» ամսագրի քննադատական գործունէութեանը, տեսնում այն կէտերը, որոնց կարեւորություն է տուել ժամանակի գեղագիտական միտքը:

«Ռուս գրականության հարցերը «Մշակում» յօդուածում Լ. Մուրատեանը ընդգծում է, որ այն բացառիկ տեղ է գրաւում անցեալ դարի վերջին քառորդի հայ հասարակական մտքի պատմութեան մէջ:

«Մշակի» խմբագիրն արուեստի ու գրականության հարցերում որոշակիօրէն ելնում էր օգտապաշտութեան սկզբունքից: Այս չափանիշով էր նա լուծում գրականության հասարակական դերի, գրականության ու կեանքի փոխյարաբերութեան խնդիրները»¹², - նոյն յօդուածում գրում է Լ. Մուրատեանը:

Ինչպէս «Մուրճ» ամսագրի ուսումնասիրության մէջ, այնպէս էլ «Մշակի», գրական պատմություն կայ՝ սկզբի, ընթացքի ու շարունակութեան, որոնք էլ ժամանակի գաղափարական որակներն են ձեւաւորում՝ համընթաց շարժուելով զարգացող, բայց իր դիրքը պահպանող այս ոլորտի բազմապիսի խնդիրներին:

Գիտական չափանիշներն այնքան հաստատուն են պահուած Լ. Մուրատեանի յօդուածներում, որ բացայայտում է այն գրականագիտական խտացուած խորությունը, որը կարեւոր ընդգծումներով ներկայացնում է ե՛ւ գրողին, ե՛ւ ստեղծագործությունը:

Ընթերցողների հետաքրքրությունը կը բազմապատկի նաեւ «Վիկտորիա Ռոու. հայ կին գրողների պատմությունը» ուսումնասիրությունը, «Հայկական կինոմտքի դիմապատկերը մէկ գրքում» յօդուածը, Տիրան Չրաքեանի կեանքի եւ գործի մասին, ինչպէս նաեւ Յովհ. Թումանեանի կեանքի ու գործունէութեան մասին գրախօսությունները: Մեծարժէք ուսումնասիրություն է նաեւ «Հայ գրականությունը եւ համաշխարհային գրականության զուգահեռները»: Սակայն այսքանով չի սահմանափակւում մեծանուն գրականագետի ուսումնասիրությունների ու յօդուածների շղթան: «Գրականագիտական դիտումներ ժամանակի մէջ» հատընտիրը մեծարժէք է, հսկայածաւալ աշխատանքի արդիւնք: Այն մեր գրականագիտութեան փայլուն էջերից մէկն է:

Հաւուրա Մուրատեան գրականագետի մանրագիտակն ամէն օր է աշխատում: Այն բացայայտում ու ներկայացնում է ճշմարիտ խօսքը՝ որպէս հաստատուն արժէք:

ՎՈՎԱ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

¹¹ Նոյն տեղում, էջ 189:

¹² Նոյն տեղում, էջ 313: